

BP ARTUR GRZEGORZ MIZIŃSKI

OCHRONA PRAW OSKARŻONEGO W KOŚCIELE,
W SZCZEGÓLNOŚCI
W KANONICZNYM PROCESIE KARNOSĄDOWYM

1. ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Podstawowym celem Kościoła jako społeczności jest prowadzenie wiernych ku pełnej realizacji ich powołania, stąd zbawienie dusz ludzkich jawi się jako najwyższe prawo Kościoła (*salus animarum suprema lex*). Świadomość tego zadania towarzyszy Kościołowi od początków jego istnienia. We właściwym wypełnianiu jego zasadniczej funkcji i dążeniu do osiągnięcia ostatecznego celu istotne znaczenie – obok funkcji nauczania i uświęcania – ma funkcja rządzenia, która realizuje się przede wszystkim poprzez stanowienie i stosowanie norm prawnych. Co do zasady, działalność władzy sądowej w Kościele ma charakter pastoralny ze względu na samą naturę Kościoła. Rozstrzyganie ewentualnych konfliktów powinno się odbywać w duchu chrześcijańskiej miłości. Niestety, ze względu na naturę ludzką niektóre spory w Kościele muszą być kierowane na drogę sądową. Funkcjonujący w Kościele aparat sądowniczy (także karny) opiera się na poszanowaniu godności i praw każdego człowieka, w tym także oskarżonego. Potwierdzeniem takiej tezy jest między innymi dyskrecjonalność władzy sędziego, dopuszczenie dowodów legalnych tylko w bardzo wyjątkowych przypadkach czy zasada domniemania niewinności oskarżonego do czasu udowodnienia mu winy. Sprawiedliwy wyrok, do którego wierni mają zawsze prawo, powinien być wyda-

ny zgodnie z przepisami prawa, jednakże zgodnie ze słuszością kanoniczną. Przejawem prawidłowego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości powinno być także zagwarantowanie stronie oskarżonej w sposób właściwy prawa do obrony, jako najważniejszego jej uprawnienia w procesie karnosądowym.

Zagadnienie ochrony praw oskarżonego jest niezwykle aktualne, w kontekście zwłaszcza podkreślanych dzisiaj praw człowieka w dokumentach państwowych oraz w Kościele. W społeczności kościelnej zagwarantowanie tych uprawnień w normach prawa kanonicznego wiąże się z ich uznaniem w większości współczesnych aktów wewnątrzpaństwowych i międzynarodowych, a także z wykonywaniem i przestrzeganiem ustanowionych regulacji. Potrzeba zapewnienia pełnych uprawnień oskarżonego jako podmiotu procesu karnego jest niezwykle istotna; należy przestrzegać przede wszystkim nienaruszalnego prawa do obrony.

2. ZNACZENIE PRAW CZŁOWIEKA W NAUCZANIU KOŚCIOŁA

Człowiek i jego godność zawsze stanowiły centralny punkt w nauczaniu Kościoła. Jednak zasadniczy rozwój uznania i nauczania tych praw nastąpił na skutek potwierdzenia ich znaczenia w świecie, co związane było z przemianami historycznymi¹. Na skutek tych zmian i zapisania podstawowych praw człowieka w aktach międzynarodowych, także w Kościele wzrosła świadomość uprawnień osoby ludzkiej i konieczności podkreślenia ich w dokumentach i dekretach kościelnych.

¹ Po raz pierwszy postulaty ochrony praw człowieka zostały wysunięte w XVIII wieku. W wyniku przemian społecznych uchwalono pierwsze dokumenty traktujące o prawach człowieka: w Ameryce (w 1776 r.), Deklarację niepodległości, a następnie we Francji (w 1789 r.), Deklarację praw człowieka i obywatela. Obecnie prawa człowieka są proklamowane praktycznie w każdym prawie wewnątrzpaństwowym. Ze względu jednak na niekiedy małą skuteczność tej ochrony, niewystarczające jej gwarancje bądź nieprzestrzeganie ich przez organy państwowe konieczne jest zagwarantowanie jej także przez akty prawne i deklaracje międzynarodowe o charakterze uniwersalnym. Należą do nich między innymi: Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, uchwalona w 1950 r. przez państwa członkowskie Rady Europy, czy Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1966 r. Inne ważne akty prawa międzynarodowego to: Europejska Karta Społeczna z 1961 r., Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Powołany został także Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu.

2.1. Prawa człowieka w doktrynie Kościoła przed Soborem Watykańskim II

Prawa człowieka i ich ochrona były obecne w Kościele już od jego pierwszych wieków. Pierwsi chrześcijanie starali się żyć zgodnie z zasadami sprawiedliwości społecznej. Na pierwszych synodach i soborach formułowano prawa, które chroniły jednostkę ludzką. Także w średniowiecznych dokumentach Kościoła znajdowały się zapisy chroniące prawo do życia, prawo do obiektywnego wymiaru sprawiedliwości w procesie cywilnym i karnym, prawo do powszechnego używania dóbr².

W dobie wielkiego rozwoju przemysłowego u schyłku XIX wieku, kiedy to w sposób masowy zaczęto naruszać prawa człowieka – głównie robotnika, Kościół w swoim nauczaniu ze wzmożoną aktywnością zaczął domagać się ochrony praw człowieka. Papież Leon XIII w encyklice *Rerum novarum* uznał godność osoby ludzkiej i prawa człowieka za podstawę porządku społeczno-gospodarczego³. Pius XI w encyklice *Quadragesimo anno* z 1931 r. wskazywał, że prawa człowieka mają swoją podstawę w prawie naturalnym, a zatem są wcześniejsze od prawa pozytywnego, co stanowi o ich niezbywalności i niezależności od woli ludzkiej oraz od jakiegokolwiek władzy państwowej. Konieczność poszanowania przez każdą władzę społeczną prawa człowieka do ochrony prawnej podkreślał Pius XII, m.in. w orędziu wigilijnym w 1942 r.⁴

Jednym z najważniejszych dokumentów przed Soborem Watykańskim II, traktującym o prawach człowieka, jest encyklika Jana XXIII *Pacem in terris*⁵. Jej adresatami są nie tylko chrześcijanie, lecz „wszyscy ludzie dobrej woli”. W encyklice tej papież podkreśla prawo osoby ludzkiej do skutecznej obrony swych praw, równej dla wszystkich i zgodnej z prawdziwymi zasadami sprawiedliwości, oraz wyraża przekonanie, iż prawa człowieka wynikają z jego godności. Podaje też w swym dziele najbardziej usystematyzowany

² F. J. M a z u r e k, *Prawa człowieka w nauczaniu społecznym Kościoła*, Lublin 1991, s. 6.

³ R. S z t y c h m i l e r, *Ochrona praw człowieka w normach kanonicznego procesu spornego*, Olsztyn 2003, s. 28.

⁴ P i u s X I I, *Orędzie wigilijne* (1942), AAS 35 (1943), s. 195-205; [w:] J. K r o w s k i, *Zagadnienie ochrony praw osoby ludzkiej w społeczności kościelnej*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 29(1972), z. 5, s. 104.

⁵ J a n X X I I I, Encyklika *Pacem in terris* (11 IV 1963), AAS 55 (1963), s. 257-304, [w:] E. S z t a f r o w s k i, *Kościół a prawa człowieka*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 1-2 (1991-1992), s. 77-97 (tutaj s. 79).

dotąd katalog praw człowieka, dlatego encyklikę tę często nazywa się kodeksem prawa naturalnego lub też kodeksem powszechnego prawa ludzkiego. Jan XXIII wymienia trzy grupy praw człowieka: społeczne, wolnościowe oraz solidarnościowe, a w ich zakresie zamieszcza między innymi prawo do ochrony swych praw czy prawo do dobrej opinii i należnego szacunku⁶.

2.2. *Postulaty ochrony praw człowieka w dekretach Soboru i posoborowych dokumentach Kościoła*

Sobór Watykański II dużo miejsca poświęcił prawom człowieka. Na szersze otwarcie się w kierunku tej problematyki miała wpływ przede wszystkim odnowa soborowa całego Kościoła, a także zmiana dotychczasowego spojrzenia na Kościół jako na społeczność hierarchicznie uporządkowaną, podzieloną na rządzących i rządzonych. W nauce Soboru na pierwsze miejsce wysunięto zasadę równości wszystkich członków społeczności kościelnej. Deklarację tę podkreślono w Konstytucji dogmatycznej *Lumen gentium*⁷. Podstawą tej równości w społeczeństwie wiernych jest przede wszystkim pozytywne prawo Boże.

W Konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes*⁸ Sobór wskazał, że uznanie praw człowieka w świecie i w Kościele ma głęboką motywację etyczną i religijną⁹. W dokumencie tym wskazano, iż „potrzebny jest taki porządek prawny, który by ustalał odpowiedni podział funkcji i organów władzy publicznej, a równocześnie dbał o ochronę praw bez czyjejkolwiek szkody”¹⁰.

Jednocześnie w Deklaracji o wolności religijnej *Dignitatis Humanae* Sobór wskazał, iż prawa każdego człowieka muszą podlegać w społeczności kościelnej pewnym ograniczeniom, należy bowiem respektować prawa innych. Dlatego prawo wolności sumienia i wyznania nie jest prawem absolutnym, lecz ograniczone zostaje obiektywnymi normami moralnymi¹¹. Według nauczania

⁶ Por. S z t y c h m i l e r, *Ochrona praw człowieka*, s. 28-29.

⁷ Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002, s. 104-166; zob. także R. S o b a ń s k i, *Nowa kodyfikacja jako zjawisko kościelne*, „Prawo Kanoniczne”, 26 (1983), nr 1-2, s. 8.

⁸ Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002, s. 953.

⁹ J. K r u k o w s k i, *Prawa człowieka i prawa chrześcijanina*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 27(1980), z. 5, s. 67.

¹⁰ K r u k o w s k i, *Zagadnienie ochrony praw*, s. 103.

¹¹ Tamże, s. 104.

Soboru źródłem praw człowieka jest godność ludzka. Ma ona podwójny wymiar: naturalny, który leży w wolności i rozumności natury ludzkiej, oraz nadprzyrodzony. Z racji godności nadprzyrodzonej człowiek staje się podmiotem praw i obowiązków wobec Kościoła¹². Kościół katolicki, włączając się w proces ochrony praw człowieka, dąży do tego, aby prawa te były ujmowane w pełnym wymiarze. Dlatego tematyka ta jest ciągle żywa w posoborowym prawodawstwie Kościoła. Co pewien czas wydawane są dokumenty gwarantujące ochronę praw człowieka. Wystarczy tu wspomnieć o dorobku Jana Pawła II, który w swoim nauczaniu zawsze kładł nacisk na szeroko rozumianą problematykę praw człowieka. W szczególności wyrażał troskę o godność osoby ludzkiej oraz niezbywalne jej prawa¹³. W swej pierwszej encyklice *Redemptor hominis*¹⁴ Jan Paweł II stwierdza, że Kościół stale powinien uświadamiać sobie zagrożenia dla człowieka i jego godności oraz musi pamiętać o związku praw człowieka z posłannictwem Kościoła we współczesnym świecie¹⁵. Z tematem praw człowieka związane są także inne dokumenty papieża, np. encykliki: *Laborem exercens*¹⁶, poświęcona pracy ludzkiej, a zwłaszcza uprawnieniom pracowników w kontekście praw człowieka, *Mater et Magistra* i *Familiaris consortio*. Problematyka praw człowieka była także poruszana przez Jana Pawła II w licznych wygłoszonych przez niego orędziach¹⁷.

Należy stwierdzić, że Kościół wielokrotnie podejmował temat praw człowieka. Są one przypisane każdemu człowiekowi ze względu na przyrodzoną i niezbywalną godność osoby ludzkiej. Dlatego też wszyscy ludzie, niezależnie od popełnianych przez siebie czynów, mają prawo oczekiwać przestrzegania i respektowania swoich praw.

¹² K r u k o w s k i, *Prawa człowieka*, s. 68-69.

¹³ A. P o k o r a, *Kościół jako instytucja prawa publicznego promująca prawa człowieka*, [w:] red. K. Korzan, *Ochrona praw człowieka oraz wpływ nauki na ugruntowanie praworządności*, Katowice 2000, s. 238.

¹⁴ J a n P a w e ł II, Encyklika *Redemptor hominis* (4 III 1979), [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. I, Kraków 1996, s. 1-35.

¹⁵ S z t a f r o w s k i, *Kościół a prawa człowieka*, s. 94.

¹⁶ J a n P a w e ł II, Encyklika *Laborem exercens* (14 IX 1981), AAS 73 (1981), s. 77-647, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, s. 101-154.

¹⁷ S z t y c h m i e r, *Ochrona praw człowieka*, s. 29-30.

3. ZACHOWANIE PRAW CZŁOWIEKA PODSTAWĄ UPRAWNIEŃ OSKARŻONEGO W PRAWIE KANONICZNYM

Następstwem uznania praw człowieka w nauce Kościoła jest zagwarantowanie ich w prawie kanonicznym. Tylko wówczas mogą być one przestrzegane i egzekwowane we właściwy sposób, uzasadniający ingerencję władzy kościelnej w przypadku ich naruszenia¹⁸. W procesie karnosądowym należy zawsze zapewnić oskarżonemu odpowiednie przestrzeganie jego uprawnień. Zakres tych praw normowany był w zależności od danego etapu historycznego rozwoju postępowania karnego. Inny wymiar miały prawa oskarżonego w procesie kanonicznym opartym na zasadzie skargowości, na zasadzie śledczości czy wreszcie w procesie mieszanym, który przyjmował Kodeks z 1917 r. Prawa te w największym jednak wymiarze zostały zagwarantowane w Kodeksie Jana Pawła II, co było następstwem kolejnych zmian i rozszerzania uprawnień oskarżonego jako realizacji nauki Soboru Watykańskiego II.

3.1. *Próby unormowania praw wiernych i praw oskarżonego w pracach nad posoborową reformą prawa kanonicznego*

W czasie trwania prac nad reformą prawa kanonicznego kanoniści wysunęli projekt zredagowania w prawie kanonicznym katalogu praw człowieka. Przystępując do odnowy prawa kanonicznego, Papieska Komisja do spraw Reformy Kodeksu Prawa Kanonicznego¹⁹ opracowała ogólne zasady wytyczające kierunek podjęcia prac nad reformą. Podkreślono, bardziej niż dotąd, potrzebę obrony praw poszczególnych osób w Kościele²⁰. Zasadę tę doprecyzowuje wytyczna nr 7 stwierdzająca, że w celu zapewnienia obrony należy określić właściwe prawa podmiotowe, które zagwarantują odpowiedni porządek prawny w społeczności kościelnej²¹. Podczas toczących się wówczas dyskusji pojawiło się także wiele innych postulatów dotyczących rewizji postanowień prawa kanonicznego pod kątem obrony praw osoby ludzkiej,

¹⁸ T. P i e r o n e k, *Ochrona praw osoby ludzkiej w kanonicznym prawie procesowym*, „Analecta Cracoviensia”, 20 (1998), s. 249.

¹⁹ E. S z t a f r o w s k i, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*, Warszawa 1976, s. 169.

²⁰ J. K r u k o w s k i, *Katalog podstawowych obowiązków i uprawnień wszystkich chrześcijan w nowym Kodeksie Prawa Kanonicznego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 31(1984), z. 5, s. 44.

²¹ I. S u b e r a, *Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, Warszawa 1977, s. 123-124.

w tym także zmian w prawie karnym procesowym na rzecz większej ochrony uprawnień osoby oskarżonej. Zgłaszano między innymi propozycje skreślenia kanonu 2200 § 2 w KPK z 1917 r. zakładającego domniemanie winy umyślnej, zniesienia nadzwyczajnych uprawnień wyższych przełożonych do wymierzania kar oraz zniesienia kanonu 2200 § 1 przyjmującego wymierzanie kar za naruszenie prawa nieopatrzonego sankcją karną²².

Próbie realizacji tych postulatów podjął zespół przygotowujący projekt Fundamentalnego Prawa Kościoła (*Lex Ecclesiae Fundamentalis* – LEF). Ukaźłało się kilka projektów tego prawa, choć nie zostało ono ostatecznie opracowane w sposób zadowalający i nie nastąpiła jego promulgacja. Jeden z projektów pojawił się w 1970 r. i został oznaczony jako tzw. *Textus emendatus*, czyli „tekst poprawiony”²³. Kanony 10-25 tego schematu otrzymały tytuł *Fundamentalne prawa i obowiązki człowieka*. Wyróżniono dwie kategorie praw osoby: prawa człowieka przynależne wszystkim ludziom z racji godności osoby ludzkiej²⁴ oraz podstawowe prawa i obowiązki wszystkich chrześcijan²⁵. Obie kategorie praw proklamował LEF²⁶.

Z punktu widzenia obrony praw oskarżonego w społeczności kościelnej schemat LEF zawierał dwa istotne unormowania. Pierwsze z nich mówiło o prawie wszystkich chrześcijan do obrony swoich uprawnień na drodze sądowej lub administracyjnej przysługującej im w Kościele²⁷. Druga norma przyjmowała prawo wszystkich chrześcijan do tego, aby w wypadkach powołania ich przez władzę przed sąd kościelny byli sądzeni z zachowaniem przepisów prawa²⁸. Pomimo tych rozwiązań projekt LEF został poddany ostrej krytyce²⁹, co spowodowało odłożenie jego promulgacji. Ostatecznie

²² K r u k o w s k i, *Katalog podstawowych obowiązków*, s. 44.

²³ *Schema Legis Ecclesiae Fundamentalis*, Typis Polyglottis Vaticanis 1969, nr 21, [w:] K r u k o w s k i, *Zagadnienie ochrony praw*, s. 101-113.

²⁴ LEF, kan. 3.

²⁵ LEF, kan. 6.

²⁶ Proklamacja praw człowieka odnosi się do praw podmiotowych przysługujących każdemu człowiekowi z racji godności ludzkiej, które funkcjonują w społecznościach państwowych i w społecznościach międzynarodowych, zaś proklamacja praw chrześcijanina odnosi się do wewnętrznej sfery Kościoła. Zob. K r u k o w s k i, *Prawa człowieka*, s. 82.

²⁷ LEF, kan. 21 § 1.

²⁸ LEF, kan. 22 § 2; K r u k o w s k i, *Katalog podstawowych obowiązków*, s. 45.

²⁹ Krukowski podaje następujące powody krytyki LEF: 1) w schemacie Kościoła został ujęty jako instytucja zbyt hierarchiczna, 2) zbyt mały nacisk położono na ochronę praw jednostki przed nadużyciami autorytetu władzy w Kościele, 3) schemat został wręcz zredukowany w duchu konstytucji monarchii absolutnych, 4) poszczególne przepisy zostały zredukowane w języku zbyt teologicznym itd. – zob. K r u k o w s k i, *Prawa człowieka*, s. 77.

nie został on promulgowany z powodu wydania nowego Kodeksu Jana Pawła II z 1983 r. Niektóre przepisy zawarte w projekcie LEF zostały włączone do tego Kodeksu.

3.2. *Realizacja uprawnień oskarżonego w Kodeksie Jana Pawła II z 1983 roku*

Kodeks z 1983 r. realizuje większość założeń odnoszących się do praw człowieka i wiernego, przyjętych na Soborze Watykańskim II i zapisanych w posoborowych dokumentach. Normy odnoszące się do uprawnień wiernych znalazły się w wielu przepisach kodeksowych. Dotyczą one w szczególności prawa wiernych do realizacji swoich uprawnień na forum kanonicznym. Kodeks zawiera także regulację praw oskarżonego jako podmiotu procesu karnego.

3.2.1. *Prawo wiernych do realizacji swoich uprawnień na właściwym forum kanonicznym*

Każdy członek społeczności kościelnej ma prawo do sprawiedliwości i do ochrony swoich uprawnień w Kościele, co jest następstwem podstawowych praw człowieka i chrześcijanina. W przypadku zaistnienia konfliktów w społeczności Kościoła, według zaleceń władzy kościelnej, przed skorzystaniem z prawa do sądowego dochodzenia swoich praw wierny powinien wykorzystać pokojową drogę rozstrzygnięcia sporów³⁰. W KPK z 1983 r. ustawodawca zamieszcza prawo wiernego do legalnego dochodzenia i obrony przysługujących mu w Kościele uprawnień w kan. 221, stwierdzając jednocześnie, że podmioty władzy kościelnej mają podejmować decyzje wobec chrześcijan na podstawie norm obowiązującego prawa³¹.

Zasady proklamujące ochronę praw wiernych we wspólnocie Kościoła stoją u podstaw całego prawa procesowego, wskazującego istniejące w Kościele środki takiej ochrony, a częściowo u podstaw prawa karnego, gdyż określają jego zasięg³². Gwarancja ta obejmuje prawo wiernych do domagania się, aby ich prawa, wynikające z racji przynależności do wspólnoty kościelnej,

³⁰ R. S z t y c h m i l e r, *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn 2000, s. 21.

³¹ K r u k o w s k i, *Katalog podstawowych obowiązków*, s. 51.

³² P i e r o n e k, *Ochrona praw osoby*, s. 249.

były respektowane – zarówno przez innych członków wspólnoty, jak też przez władzę kościelną. W jej zakres wchodzi również możliwość odwołania się do kompetentnych organów władzy kościelnej w przypadku niezadowolenia z decyzji organów władzy powołanych do rozpoznania sprawy³³. Gdy prawa chrześcijan są naruszane, mogą oni wystąpić o ich obronę do sądu kościelnego. Mogą również żądać uznania swoich praw, nawet wtedy, gdy nie są one wspomniane, uznawane lub realizowane³⁴. Należy jednak pamiętać, że w dochodzeniu tych praw wierni ograniczeni są dobrem wspólnym Kościoła, uprawnieniami innych członków społeczności oraz własnymi obowiązkami wobec drugich³⁵, muszą więc korzystać z umiarem z przysługujących im praw.

Prawo do sądu i ochrony sądowej przejawia się również w kan. 221 § 2 KPK 1983. Norma ta stanowi, iż chrześcijanie, w wypadku wezwania ich przez kompetentną władzę kościelną przed sąd, mają prawo być sądzeni z zachowaniem przepisów prawa stosowanych ze słusnością. Takie sformułowanie kanonu wynika z zasady, iż organy władzy kościelnej nie mogą wykonywać powierzonych sobie rządów w sposób arbitralny. Sędzia kościelny jest zobowiązany do uwzględnienia wszystkich okoliczności sprawy, zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego³⁶. Prawodawca chroni tutaj wiernych przed zbyt swobodnym traktowaniem ich problemów³⁷. Norma ta zobowiązuje sądy kościelne do rozpoznawania spraw nie tylko zgodnie z przepisami prawa kanonicznego, ale też z zachowaniem słusności kanonicznej.

Wreszcie kanon 221 zawiera gwarancję, że chrześcijanie mają prawo do tego, aby byli karani nie inaczej, jak tylko z zachowaniem norm prawa stanowionego³⁸. Jest to niejako doprecyzowanie wspomnianej normy z kanonu 221 § 2. W szczególności chodzi o nakładanie na oskarżonych kar przepisanych normami prawa karnego zawartymi w Kodeksie, a więc aby za konkretne przestępstwo wymierzać karę przewidzianą w ustawie z zachowaniem zasady legalizmu.

³³ K r u k o w s k i, *Katalog podstawowych obowiązków*, s. 51.

³⁴ S z t y c h m i l e r, *Sądownictwo kościelne*, s. 21.

³⁵ KPK 1983, kan. 223.

³⁶ J. K r u k o w s k i, R. S o b a ń s k i (red.), *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Lud Boży*, t. II, Poznań 2005, s. 37.

³⁷ S z t y c h m i l e r, *Sądownictwo kościelne*, s. 21.

³⁸ KPK 1983, kan. 221 § 3.

3.2.2. Status oskarżonego w procesie karnym

Osoba oskarżonego jest podmiotem procesu karnego. Jej pozycję prawną wyznacza KPK 1983 w kan. 1321. Zawarty tam przepis wskazuje na poczytalność moralną i prawnokryminalną (*gravis imputabilitas*) sprawcy czynu zabronionego jako na jeden z głównych elementów subiektywnych przestępstwa. Podstawą tej ostatniej jest wina umyślna (*dolus*) lub nieumyślna (*culpa*) sprawcy³⁹. W kanonie tym została także ustanowiona zasada domniemania poczytalności sprawcy, a nie jego winy, jak to miało miejsce w poprzednim Kodeksie. Aktualny Kodeks przyjmuje bowiem zasadę domniemania niewinności. Co do zasady, przestępstwa popełnione wskutek winy umyślnej są zawsze karane; popełnione zaś z winy nieumyślnej – tylko wtedy, gdy o tym wyraźnie stanowi ustawa bądź nakaz karny⁴⁰.

Aby oskarżyć daną osobę o popełnienie przestępstwa, musi ono podlegać jurysdykcji Kościoła, który ma własne i wrodzone prawo do karania wiernych⁴¹. Oskarżony nie może być karany za przestępstwo prawnie przedawnione. Nie można wymierzyć kary za przestępstwo, co do którego nastąpiła rezygnacja z ukarania. Taką sprawę należy uważać za zamkniętą i traktować na równi z *res iudicata*. Oskarżony nie może być też sądzony dwa razy w tej samej sprawie, jak też nie można rozpoczynać postępowania w sprawie, w której spór już się toczy (*lis pendens*). Osoba oskarżona nie podlega też karze, jeśli zachodzi jedna z przesłanek wymienionych w kan. 1323⁴². Kara za popełnione przestępstwo może być wymierzona tylko osobie będącej zdolną do jej odbycia. Musi być więc to sprawca żyjący i w pełni władz umysłowych⁴³.

Należy także wspomnieć o zmianie terminologii w określeniu osoby oskarżonego. Poprzedni Kodeks z 1917 r. używał terminu *reus* przez cały przebieg procesu, zakładając tym samym domniemanie winy umyślnej. Nowy Kodeks odchodzi od tej praktyki, wprowadzając zasadę, że w trakcie dochodzenia wstępnego, kiedy zebrane są dopiero fakty i okoliczności sprawy mające

³⁹ J. S y r y j c z y k, *Pojęcie przestępstwa w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego Jana Pawła II*, „Prawo Kanoniczne”, 28 (1985), nr 1-2, s. 92-93.

⁴⁰ Por. G. L e s z c z y Ń s k i, *Pojęcie poczytalności w prawie karnym Kościoła*, „Prawo Kanoniczne”, 47 (2004), nr 1-2, s. 107.

⁴¹ KPK 1983, kan. 1401.

⁴² J. D u d z i a k, *Kościelne prawo karne nowego Kodeksu*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny”, 1983, nr 5, s. 203.

⁴³ T. P a w l u k, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II*, t. IV, Olsztyn 1990, s. 376.

ustalić, czy należy wnieść formalny akt oskarżenia, istnieje konieczność używania słowa „podejrzany”, zgodnie z zasadą domniemania niewinności. W ten sposób nie ucierpi też jego dobre imię. Natomiast po zakończeniu postępowania przygotowawczego i rozpoczęciu przewodu sądowego, aż do wymierzenia lub deklarowania kary, można się już posługiwać pojęciem „osoby oskarżonej”⁴⁴.

4. PRZEPISY SŁUŻĄCE OCHRONIE PRAW OSKARŻONEGO W NORMACH WŁASNYCH PROCESU KARNOSĄDOWEGO

Proces karny nie został uregulowany w Kodeksie jako odrębna procedura, lecz zamieszczono go w księdze VII, jako proces autonomiczny, pomiędzy procesem spornym a administracyjnym⁴⁵. Sądowy proces karny, ze względu na swój specyficzny charakter, ma własne przepisy określone w kanonach 1717-1731. Należy je jednak zintegrować – *nisi rei natura obstet* – z przepisami odnoszącymi się do postępowania sądowego w ogólności (kan. 1400-1500) i do zwykłego procesu spornego (kan. 1501-1655). Ponadto, zgodnie z zapisem kanonu 1728 § 1, w tego typu procesach należy zastosować specjalne przepisy o sprawach, które dotyczą dobra publicznego⁴⁶.

Kanon 1656 § 1 stwierdza, że proces sporny ustny może być zastosowany we wszystkich sprawach nie wykluczonych przez prawo, pod warunkiem jednak, że strona nie domaga się procesu zwyczajnego spornego. Natomiast kan. 1728, odwołując się jedynie do przepisów procesu spornego w ogólności i procesu zwyczajnego, wydaje się celowo wykluczać możliwość zastosowania ustnego procesu spornego w tego typu sprawach⁴⁷. Ponadto w niektórych przypadkach proces karny domaga się w sposób konieczny trybunału kolegialnego trzech sędziów, podczas gdy proces sporny ustny dokonuje się przed sędzią jednoosobowym (por. kan. 1657), nawet jeśli ten powinien mieć przy sobie dwóch asesorów, duchownych bądź świeckich (kan. 1424). Nie można jednak zapomnieć, że kan. 1725 przewiduje możliwość dyskusji sprawy „*sive*

⁴⁴ Tamże, s. 377.

⁴⁵ Z. Grocholewski, *Zmiany w kanonicznym prawie procesowym*, „Kościół i Prawo”, 7 (1990), s. 115.

⁴⁶ A. G. Miziscki, *Normy własne kanonicznego procesu karno-sądowego*, „Prawo, Administracja, Kościół”, 2-3 (2002), s. 143.

⁴⁷ A. Stanekiewicz, *Il processo contenzioso orale*, „Apollinaris”, 65 (1992), s. 578.

scripto sive ore". W tym jednak przypadku mamy do czynienia jedynie z pewnymi elementami procesu ustnego, przewidzianymi już jako możliwe do zastosowania w samym procesie spornym zwyczajnym⁴⁸.

Odesłanie do norm procesu spornego, jakie znajdujemy w kan. 1728, uwidacznia wolę ustawodawcy kanonicznego, który nie uznał za konieczne ustanowienia specjalnej procedury dla procesu karnego. Określił natomiast pewne przepisy własne, które należy bezwzględnie stosować w tego typu procesach. Wskutek tego w sądowym procesie karnym znajdujemy ten sam schemat procesu spornego, tak w ogólności, jak i w szczegółach, odnośnie do tego, co dotyczy skargi powodowej, wezwania stron i zawiązania sporu, instrukcji sprawy, zamknięcia instrukcji, publikacji akt, dyskusji sprawy, wydania wyroku i apelacji. Oprócz tych przepisów o charakterze ogólnym jest rzeczą konieczną mieć przed oczyma i dać szczególne znaczenie normom, które odnoszą się do spraw dotyczących dobra publicznego i w każdym przypadku proceduralnym normom własnym procesu karnego⁴⁹.

W procesie karnosądowym muszą być szczególnie zabezpieczone prawa oskarżonego, przede wszystkim do dochodzenia swej obrony, ze względu na dotkliwy skutek procesowy, jaki może go spotkać w przypadku wydania niesłusznego dla niego wyroku i ciężenia na nim kary kanonicznej. Dlatego ustawodawca wprowadza kilka przepisów szczególnych, wzmacniających skutek stosowania norm postępowania sądowego w ogólności oraz procesu spornego. Dotyczą one: roli rzecznika sprawiedliwości w procesie karnym; obrony praw oskarżonego przy pomocy adwokata; możliwości zrzeczenia się instancji przez rzecznika sprawiedliwości, pod warunkiem akceptacji tej czynności przez oskarżonego; prawa osoby oskarżonej do ostatniego słowa w dyskusji sprawy; niemożności zmuszenia oskarżonego do złożenia przysięgi i przyznania się do przestępstwa. W analizowaniu ochrony praw oskarżonego należy też mieć na uwadze możliwość wniesienia przez niego środków odwoławczych od niesłusznego dla niego wyroku, a także uprawnienia sędziego, jakie ma on na korzyść oskarżonego. Należą one do zasad prawa karnego

⁴⁸ V. De P a o l i s, *Il processo penale giudiziario*, [w:] AA.VV., *I procedimenti speciali nel diritto canonico*, (Studi giuridici, XXVIII), Città del Vaticano 1992, s. 285. Podobne stanowisko reprezentują: M. J. Arroba Conde (*Diritto processuale canonico*, Roma 1994, s. 255-256), A. Dzięga (*Kościelny proces ustny*, Lublin 1992, s. 151) oraz P. V. Pinto (*I processi nel codice di diritto canonico. Commento sistematico al Lib. VII*, Città del Vaticano 1993, s. 462).

⁴⁹ M i z i ń s k i, *Normy własne*, s. 144.

materialnego, które obok norm procesu karnosądowego także wpływają na ochronę praw oskarżonego w postępowaniu prowadzonym z jego udziałem.

4.1. *Rola rzecznika sprawiedliwości w procesie karnym i jej znaczenie dla praw oskarżonego*

Rzecznik sprawiedliwości spełnia w procesie karnosądowym rolę strony powodowej. Wszczywa on proces karny poprzez wniesienie aktu oskarżenia, w którym podaje fakty i dowody na potwierdzenie winy oskarżonego. Czynność ta nie może być jednak dokonana przez niego w sposób samodzielny, działa on bowiem tylko i wyłącznie na podstawie dekretu ordynariusza⁵⁰, w którym dokonuje on oceny materiału zebranego we wstępnym dochodzeniu i decyduje, czy proces powinien zostać wszczęty.

Co do zasady, w procesie obowiązuje zasada równouprawnienia stron, jednak w rzeczywistości osoba rzecznika, ze względu na szczególny przedmiot procesu, jakim jest dobro publiczne, pozostaje uprzywilejowana. Jego rola sprowadza się do oskarżania o popełnienie danego przestępstwa i przytoczenia faktów i dowodów na poparcie tych twierdzeń. Rzecznikowi sprawiedliwości przysługują wszystkie uprawnienia, jakie w procesie ma strona procesowa.

Co do zasady rzecznik działa więc przeciwko oskarżonemu, jednakże – jako osoba pełniąca urząd kościelny – musi przestrzegać przepisów proceduralnych gwarantujących prawa oskarżonego i właściwy wymiar sprawiedliwości. Przejawem realizacji tych procedur jest np. możliwość przedłożenia ordynariuszowi, przed wniesieniem skargi karnej, ewentualnych argumentów przeciwko wszczęciu formalnego procesu karnego⁵¹.

4.2. *Obrona oskarżonego przez adwokata w procesie karnosądowym*

Adwokatem (*advocatus*) jest ten, kto stronie występującej w procesie i broniącej swych uprawnień udziela pomocy poprzez radę, pouczenie i obro-

⁵⁰ Z. S u c h e c k i, *Rola promotora sprawiedliwości w procesie karnym*, [w:] J. W r o - c e ń s k i, B. S z e w c z u l, A. O r c z y k o w s k i (red.), „*Semel deo dedicatum non est ad usum humanos ulterius transferendum*”. *Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Julianowi Kałowskiemu MIC z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, Warszawa 2004, s. 569-571.

⁵¹ P a w l u k, *Prawo kanoniczne*, s. 384.

nę jej praw wobec sądu zgodnie z zasadami zawartymi w normach prawa procesowego⁵². Strona oskarżona występująca w sądzie może zawsze dochodzić swoich praw, korzystając z fachowej pomocy adwokata⁵³. Dla strony nie mającej często rozeznania w normach prawa kanonicznego pomoc wykwalifikowanego obrońcy stanowi niezwykle istotne znaczenie. Dzięki niemu bowiem może ona w pełni realizować swe prawa w procesie.

Strona może w każdym procesie, o ile prawo nie przewiduje wyraźnego zakazu w tej kwestii, ustanowić sobie adwokata. Może ona nawet ustanowić kilku adwokatów⁵⁴. Jeśli wyznacza sobie jednocześnie kilku adwokatów, to powinna dokładnie określić dla każdego z nich zakres jego obowiązków⁵⁵.

W procesie karnosądowym udział adwokata jest konieczny. Wskazuje na to norma kan. 1723, stanowiąca, iż sędzia, dokonując wezwania oskarżonego, powinien go zachęcić, aby ustanowił sobie adwokata tak, by mógł mieć możliwość korzystania z fachowej obrony. Strona oskarżona powinna dokonać tego ustanowienia w terminie ustalonym przez sędziego⁵⁶. Jeśliby oskarżony tego nie uczynił, sędzia sam obowiązany jest do mianowania dla niego adwokata, co powinien uczynić jeszcze przed zawiązaniem sporu. Adwokat mianowany przez sędziego będzie troszczył się o sprawę oskarżonego tak długo, dopóki on sam nie ustanowi sobie adwokata. Zasada ta zapewnia oskarżonemu efektywną obronę w procesie karnosądowym.

Udział adwokata w sprawie pomaga oskarżonemu w dochodzeniu swoich uprawnień przed władzą kościelną sądową. Jest to ważne tym bardziej, że adwokat ma fachową wiedzę oraz doświadczenie zawodowe związane z występowaniem w procesach karnych. Dla strony oskarżonej, często nie znającej norm prawa kanonicznego regulujących postępowanie przed sądem kościelnym, przesłanki te stanowią istotne znaczenie. Dlatego w procesie karnym obowiązek posiadania przez stronę adwokata jest rzeczą konieczną; w przypadku braku wyrażenia zgody na udział jej adwokata jest ona uprawniona do wniesienia zarzutu pozbawienia jej możliwości obrony swych praw w procesie ze skutkiem nieważności nieusuwalnej wyroku⁵⁷.

⁵² M. Fąk a, *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, t. II, Warszawa 1978, s. 77.

⁵³ I. G r a b o w s k i, *Prawo kanoniczne*, Warszawa 1948, s. 593.

⁵⁴ KPK 1983, kan. 1482 § 3.

⁵⁵ M. G r e s z a t a, *Charakterystyka udziału stron w kanonicznym sądowym postępowaniu spornym*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 2 (2003), z. 2, s. 115.

⁵⁶ E. S z t a f r o w s k i, *Podręcznik prawa kanonicznego*, Warszawa 1986, s. 417.

⁵⁷ KPK 1983, kan. 1620, nr 7.

4.3. *Konieczność akceptacji przez oskarżonego zrzeczenia się instancji przez rzecznika sprawiedliwości*

Zasady zrzeczenia się instancji przez rzecznika sprawiedliwości zostały sprecyzowane w kan. 1724. Zrzeczenie się instancji powoduje, co do zasady, wygaśnięcie procesu ze względu na odstąpienie od prowadzenia go przez stronę powodową, którą jest rzecznik sprawiedliwości⁵⁸. Przepis Kodeksu wskazuje, iż możliwość ta istnieje na każdym etapie procesu karnosądowego. Rzecznik sprawiedliwości przed zrzeczeniem się musi jednak uzyskać zgodę lub nakaz właściwego ordynariusza. Sam nie jest bowiem uprawniony do podejmowania powagą własnego urzędu takich działań⁵⁹.

Z punktu widzenia praw oskarżonego zasadnicze znaczenie ma regulacja kan. 1724 § 2. Stanowi on bowiem, iż oskarżony musi zaakceptować zrzeczenie się instancji przez rzecznika sprawiedliwości, a akceptacja ta jest warunkiem koniecznym ważności tej czynności procesowej. Unormowanie to wypływa z faktu, iż w praktyce zdarza się, że oskarżona zostaje osoba rzeczywiście niewinna, która tym samym zmuszona zostaje do podjęcia swojej obrony w procesie. Obrona ta może być dla niej uciążliwa, tym bardziej że zmuszona jest poszukiwać dowodów na odparcie zarzutów procesowych, jeśli wdaje się w spór. Prowadzić ją to też może do utraty dobrego imienia w społeczności kościelnej. Wreszcie taka sytuacja może wywołać negatywne skutki w psychice strony, jak np. utratę zaufania do sprawiedliwego wymiaru sprawiedliwości kościelnej. Mogłoby to być dla niej krzywdzące, ze względu na jej przekonanie o własnej niewinności. W przypadku bezpodstawności oskarżenia samo zrzeczenie się instancji przez rzecznika sprawiedliwości może więc nie satysfakcjonować oskarżonego. Oskarżony jest uprawniony domagać się wówczas wydania wyroku uniewinniającego, gdyż tylko taki może mu zadośćuczynić wyrządzoną krzywdę i oczyścić z przedstawionych mu zarzutów⁶⁰. Należy przy tym zaznaczyć, iż zrzeczenie się instancji nie wymaga akceptacji oskarżonego w momencie, jeśli był on z własnej woli nieobecny w sądzie i tym samym sądzony zaocznie⁶¹.

⁵⁸ R. S z t y c h m i l e r, „*Litis instantia*” – trwanie procesu kanonicznego, „*Studia Warmińskie*”, 40 (2003), s. 124.

⁵⁹ P a w l u k, *Prawo kanoniczne*, s. 387.

⁶⁰ S. Ł u p i ń s k i, *Prawo oskarżonego do obrony oraz niektóre zasady prawa karnego i procesowego na jego korzyść*, „*Studia Teologiczne Diecezji Białostockiej, Drohiczyńskiej, Łomżyńskiej*”, 18 (2000), s. 176-177.

⁶¹ M i z i ń s k i, *Normy własne*, s. 155.

4.4. *Prawo oskarżonego do ostatniego słowa w dyskusji sprawy*

W czasie trwania dyskusji sprawy najpełniej uwidacznia się prawo oskarżonego do obrony swoich uprawnień poprzez składanie wszelkiego rodzaju pism przedwyrokowych zawierających ostatnie wyjaśnienia oskarżonego co do istoty sprawy lub też przez bezpośrednie złożenie takich oświadczeń ustnie przed sędzią. Dyskusja nad sprawą zakłada możliwość udzielenia przez stronę odpowiedzi na twierdzenia prezentowane przez przeciwnika w sporze. Oskarżony lub jego adwokat bądź pełnomocnik zawsze ma prawo do zabrania głosu jako ostatni⁶². Prawo to przysługuje mu niezależnie od tego, czy dyskusja przeprowadzana jest w formie ustnej, czy pisemnej⁶³. Z punktu widzenia obrony oskarżonego istotny jest fakt, iż to on jako ostatni podaje do wiadomości sędziego pewne fakty i dowody na poparcie swoich twierdzeń co do istoty sprawy. Strona przeciwna nie ma bowiem możliwości już im zaprzeczyć, nawet jeśli były one nieprawdziwe. Uprawnienie to jest ważne tym bardziej, że wypowiedzi oskarżonego w trakcie dyskusji sprawy powinny mieć dla sędziego znaczenie dowodowe⁶⁴.

4.5. *Obowiązek deklarowania przez wyrok niewinności oskarżonego*

W każdej instancji i na każdym etapie postępowania, jeśli okoliczności sprawy wskazywałyby, iż oskarżony rzeczywiście nie popełnił przestępstwa, sędzia powinien orzec to wyrokiem i uwolnić go od winy nawet w sytuacji, gdyby okazało się, że wygasła możliwość zaskarżenia⁶⁵. Zasada ta jest gwarancją prawidłowego wymiaru sprawiedliwości oraz realizacji zasady słuszności kanonicznej⁶⁶. Podstawą wydania wyroku uniewinniającego może być brak popełnienia czynu zabronionego przez ustawę, brak posiadania przez popełniony czyn znamion przestępstwa w rozumieniu prawa karnego kanonicznego czy też brak wystarczających dowodów winy oskarżonego⁶⁷.

Wyrok uniewinniający (*sententia absolutoria*) wydawany jest co do zasady po przeprowadzeniu postępowania dowodowego, wyjaśnieniu wszystkich oko-

⁶² KPK 1983, kan. 1725.

⁶³ S z t a f r o w s k i, *Podręcznik prawa kanonicznego*, s. 417.

⁶⁴ Ł u p i ń s k i, *Prawo oskarżonego do obrony*, s. 177.

⁶⁵ S z t a f r o w s k i, *Podręcznik prawa kanonicznego*, s. 417.

⁶⁶ M i z i ń s k i, *Normy własne*, s. 156-157.

⁶⁷ Ł u p i ń s k i, *Prawo oskarżonego do obrony*, s. 178.

liczności sprawy i ustaleniu, że sprawca rzeczywiście jest bez winy. Jeśli jednak już w trakcie trwania procesu wynikałoby w sposób jasny z akt, iż oskarżony został niesłusznie postawiony w stan oskarżenia, to sędzia na każdym etapie procesu powinien przerwać postępowanie i orzec niewinność osoby podejrzanej. Dalsze prowadzenie postępowania byłoby bowiem bezcelowym przedłużaniem formalizmu procesowego⁶⁸. Taki wyrok należy wydać nawet w sytuacji, gdy sprawa mogłaby być umorzona z powodu przedawnienia skargi karnej⁶⁹.

4.6. *Brak konieczności przyznania się do popełnienia przestępstwa i złożenia przysięgi przez oskarżonego*

Oskarżony nie jest zobowiązany do przyznania się do popełnienia przestępstwa⁷⁰. Nie można więc go zmusić do takiej czynności w żaden sposób, a jeśliby złożył on rzeczywiście swoje wyjaśnienia pod wpływem wad oświadczeń woli, to sędzia będzie musiał uznać je za niebyłe⁷¹. Nie można też zatem zobowiązać oskarżonego, aby powiedział prawdę odnośnie do przedmiotu zaskarżenia⁷².

Konsekwencją powyższego jest niemożność żądania od oskarżonego złożenia przysięgi *de rei veritate dicenda*. Znaczenie przysięgi w Kościele podkreśla szereg postanowień prawnych, które wymagają jej złożenia w związku z pełnieniem różnych funkcji i urzędów kościelnych. Odgrywa ona także doniosłą rolę w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości. Przysięga strony procesu stanowi potwierdzenie prawdy w składanych przez nią zeznaniach, ma więc charakter wzmacniającego oświadczenia strony⁷³. Natomiast proces karnosądowy zawiera normę szczególną wprowadzającą zasadę, iż w sprawach karnych sędzia nie może od oskarżonego żądać złożenia przysięgi⁷⁴. Jest to bardzo ważne uprawnienie osoby oskarżonej. W ten sposób ustawodawca stara się zapewnić prawo do maksymalnie pojętej obrony w pro-

⁶⁸ M i z i ń s k i, *Normy własne*, s. 157.

⁶⁹ P a w l u k, *Prawo kanoniczne*, s. 387.

⁷⁰ KPK 1983, kan. 1728 § 2.

⁷¹ S z t y c h m i l e r, *Ochrona praw człowieka*, s. 136-137.

⁷² M i z i ń s k i, *Normy własne*, s. 154.

⁷³ J. S y r y j c z y k, *Krzywoprzysięstwo w systematyce kanonicznego prawa karnego*, „Prawo Kanoniczne”, 34 (1991), nr 1-2, s. 121.

⁷⁴ G r o c h o l e w s k i, *Zmiany w kanonicznym prawie procesowym*, s. 114.

cesie oraz uchronić oskarżonego od możliwego krzywoprzysięstwa⁷⁵. Jest ono bowiem zaprzeczeniem kultu Bożego, stanowi więc działanie przeciwko religii i jako takie jest zagrożone sankcją karną⁷⁶. Może więc być podstawą do wszczęcia kolejnego procesu przeciwko oskarżonemu i wymierzenia mu kary⁷⁷. Natomiast oskarżony może oczywiście sam złożyć przysięgę w sposób dobrowolny, jeśli ma taką wolę⁷⁸.

4.7. Zasady prawa karnego materialnego wpływające na ochronę praw oskarżonego w procesie przy wymierzaniu lub deklarowaniu kary

Prawo procesowe karne jest realizacją norm merytorycznych zawartych w prawie karnym materialnym, które muszą być przestrzegane przez sąd. Dlatego też co do zasady nie ma on możliwości dyspensowania od takiego prawa bądź też uwalniania od kar⁷⁹. W procesie karnosądowym przewidziane są jednak przypadki, w których sędziemu przysługuje dość szeroka władza dyskrecjonalna w wymierzaniu kar. Należy zaznaczyć jednak, że takie sytuacje będą miały miejsce jedynie w przypadku zaistnienia kar *ferendae sententiae*, ponieważ tylko one są wymierzone przez sąd kościelny, w odróżnieniu od kar *latae sententiae*, które są zaciągane w momencie popełnienia przestępstwa⁸⁰. Ustawodawca wprowadza przesłanki władzy dyskrecjonalnej, kierując się zasadami słuszności naturalnej lub też kanonicznej oraz pokojowego rozstrzygnięcia sporów w Kościele⁸¹. Z zakresu władzy dyskrecjonalnej sędziego istotne znaczenie dla oskarżonego mają te normy, które stanowią tzw. sędziowskie prawo łaski i są dla niego korzystne, w odróżnieniu od norm przewidzianych przez prawodawcę w kan. 1349⁸². Sko-

⁷⁵ F a k a, *Normy ogólne*, s. 144.

⁷⁶ KPK 1983, kan. 1368.

⁷⁷ J. S y r y j c z y k, *Krzywoprzysięstwo w systemie kanonicznego prawa karnego*, „Prawo Kanoniczne”, 34(1991), nr 1-2, s. 121-122.

⁷⁸ M i z i ń s k i, *Normy własne*, s. 154.

⁷⁹ Ł u p i ń s k i, *Prawo oskarżonego do obrony*, s. 178.

⁸⁰ M i z i ń s k i, *Normy własne*, s. 157.

⁸¹ Z. G r o c h o l e w s k i, *Specyfika wymiaru sprawiedliwości w Kościele*. Referat wygłoszony z okazji otrzymania tytułu doktora nauk prawnych *honoris causa* Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie w dniu 12 października 1998 r. podczas inauguracji roku akademickiego w tejże uczelni, „Prawo Kanoniczne”, 41 (1998), nr 3-4, s. 24-25.

⁸² W. W ó j c i k, J. K r u k o w s k i, F. L e m p a, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. Dobra doczesne Kościoła. Sankcje w Kościele*, t. IV, Lublin 1987, s. 191.

rzystanie z tych uprawnień pozostawione jest w ścisłej dyspozycji sumienia i roztropności sędziego⁸³.

Jeżeli zachodzą okoliczności zmniejszające karalność, sędzia może wyznaczyć inną karę, zmniejszyć jej wymiar lub na jej miejsce nałożyć pokutę⁸⁴. Takie działanie sędziego powinno być zawsze uzasadnione w wyroku⁸⁵. Sędzia może również odłożyć wykonanie kary, jeżeli przewiduje, iż z szybkiego jej zastosowania mogłoby wynikać większe zło⁸⁶. Ten system może być stosowany tylko w sytuacjach nadzwyczajnych, dla uniknięcia większego zagrożenia. W pierwszej kolejności chodzi tu o odłożenie wydania wyroku aplikującego lub deklarującego karę, może jednak prowadzić także do odłożenia całej procedury karnej⁸⁷.

Sędzia ma prawo powstrzymać się od wymierzenia kary, wymierzyć karę łagodniejszą od przepisanej prawem, zawiesić ją lub zastosować pokutę w miejsce kary, gdy stwierdzi, że oskarżony poprawił się i naprawił zgrzeszenie, został już ukarany lub zostanie ukarany przez władzę świecką⁸⁸, popełnił przestępstwo po raz pierwszy w życiu, prowadzonym do tej pory w sposób przykładowy⁸⁹, bądź też jeżeli uzna, iż w inny sposób, niż poprzez wymierzenie kary, można lepiej osiągnąć poprawę przestępcy (KPK 1983, kan. 1343-1344). Zgodnie z kan. 1346, w razie kumulacji kar sędzia może zredukować je do słusznych granic⁹⁰. W przypadku kary nieokreślonej sędzia nie powinien wymierzać cięższych kar, zwłaszcza cenzur. Nie może natomiast wymierzać kar wiążących na stałe⁹¹.

Omawiane przypadki władzy dyskrecjonalnej sędziego ukazują pewne reguły na korzyść oskarżonego. Wskazane przepisy prawa karnego materialnego uwzględniają ducha kościelnego prawa procesowego, który nakazuje aplikować je z wyrozumiałością właściwą społeczności kościelnej.

Oprócz zarysowanych przypadków ukazujących zakres dyskrecjonalnej władzy sędziego przy wymierzaniu kar w materialnym prawie karnym znaj-

⁸³ KPK 1983, kan. 1343 i 1344.

⁸⁴ KPK 1983, kan. 1324.

⁸⁵ Ł u p i ń s k i, *Prawo oskarżonego do obrony*, s. 179.

⁸⁶ KPK 1983, kan. 1344 nr 1.

⁸⁷ W ó j c i k, K r u k o w s k i, L e m p a, *Komentarz do Kodeksu*, s. 194.

⁸⁸ Ł u p i ń s k i, *Prawo oskarżonego do obrony*, s. 179.

⁸⁹ W. G ó r a l s k i, *Uwalnianie od kar w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, „Studia Płockie”, 13(1985), s. 55.

⁹⁰ M i z i ń s k i, *Normy własne*, s. 159.

⁹¹ KPK 1983, kan. 1349.

dujemy jeszcze przepisy dotyczące podmiotu sankcji karnych, które w określonych okolicznościach nie pozwalają na wymierzenie kar lub nakazują zmniejszenie albo obostrzenie odpowiedzialności karnej⁹².

4.8. Prawo oskarżonego do wniesienia środków odwoławczych od wyroku

Oskarżony, obok rzecznika sprawiedliwości, ma prawo do wniesienia środków odwoławczych od niesprawiedliwego czy niesłusznego wyroku. Do środków tych należy przede wszystkim apelacja. Ona też jest najczęściej stosowana przez strony wnoszące środki zaskarżenia. Pozostałe środki odwoławcze, za pomocą których strona może zmienić wynik orzeczenia wydanego w procesie karnym, to: skarga o nieważność wyroku (*querela nullitatis*) oraz *resitutio in integrum*, czyli prośba o przywrócenie do stanu poprzedniego⁹³.

4.8.1. Skarga o nieważność wyroku

Skarga o nieważność wyroku jest szczególnym środkiem zaskarżenia, regulowanym przez ustawodawcę w kan. 1619-1627. Kodeks określa dwa rodzaje nieważności wyroku: nieusuwalną i usuwalną.

Nieusuwalna nieważność wyroku przewidziana jest dla takich przypadków, których nieważności w żadnym okresie czasu nie można usunąć, ze względu na ich naturę⁹⁴. Przyczyny nieważności nieusuwalnej zawarł ustawodawca w kan. 1620 KPK 1983. Nieważność wyroku w wymienionych przypadkach można zaskarżyć w niezależnym procesie w ciągu 10 lat od ogłoszenia tego wyroku⁹⁵. Szczególnym przypadkiem wśród wymienionych przesłanek jest odmówienie oskarżonemu prawa do obrony. Należy podkreślić, iż chodzi tu o taką sytuację, gdyby dana strona w ogóle nie mogła się bronić, gdyż nie dano jej szansy do obrony swych praw. W wypadku więc tylko ograniczenia tego prawa wydaje się, że apelacja jest środkiem wystarczającym⁹⁶.

Oskarżony może wskazać usuwalną nieważność wyroku z przyczyn podanych w kan. 1622 KPK 1983. Wymienione tam przypadki powodują usuwalną

⁹² KPK 1983, kan. 1323-1327.

⁹³ S z t y c h m i l e r, *Ochrona praw człowieka*, s. 214.

⁹⁴ M. F ą k a, *Uwagi o zamierzonej reformie kanonicznego procesu sądowego*, „Poznańskie Studia Teologiczne”, 3(1981), s. 238.

⁹⁵ KPK 1983, kan. 1621.

⁹⁶ S z t y c h m i l e r, *Ochrona praw człowieka*, s. 217.

nieważność wyroku, która może być dość łatwo konwalidowana. W tym celu oskarżony powinien wnieść skargę o stwierdzenie nieważności, a na dokonanie tej czynności ma trzy miesiące od dnia wydania wyroku⁹⁷.

Z punktu widzenia obrony praw osoby oskarżonej skarga o nieważność wyroku ma ważne znaczenie, wpływa bowiem na ponowne rozpoznanie jej sprawy w procesie. Jeśli zostanie stwierdzona nieważność wyroku, to sprawę należy przekazać do właściwego trybunału celem jej ponownego, poprawnego przeprowadzenia. Przy nieusuwalnej nieważności wyroku czynności wiodące proces i akta procesu muszą być powtórzone, natomiast przy nieważności usuwalnej ponawia się tylko te czynności, które były nieważne i zostały zaskarżone, albo poprawia się sam wyrok i wydaje się go w sposób poprawny⁹⁸.

4.8.2. Apelacja

Możliwość wniesienia przez oskarżonego apelacji od wyroku ważnego, ale uważanego za niesprawiedliwy, stanowi kolejny przejaw realizacji przez prawo kanoniczne uprawnienia oskarżonego do obrony swoich praw na forum Kościoła.

Apelacja jest odwołaniem się od wyroku sądu niższej instancji do sądu wyższej instancji celem ponownego rozpatrzenia sprawy, uchylenia bądź zmiany wyroku⁹⁹. Na forum kanonicznym przysługuje ona każdemu, kto czuje się pokrzywdzony wydanym wyrokiem, przede wszystkim mogą ją wnieść więc strony postępowania karnego, w tym także oskarżony¹⁰⁰. Apelacja, w odróżnieniu od skargi o nieważność wyroku, nie dąży jedynie do usunięcia wad formalnych, ale zwalcza wyrok bezpośrednio z racji błędnych ustaleń faktycznych lub prawnych. Wnoszona jest od wyroku ważnego pod względem formalnym, ale uważanego przez oskarżonego za niesprawiedliwy¹⁰¹. Oba środki zaskarżenia mogą być wniesione razem, gdyż nie są sprzeczne ze sobą¹⁰².

⁹⁷ Fąk a, *Uwagi o zamierzonej reformie*, s. 238.

⁹⁸ S z t y c h m i l e r, *Ochrona praw człowieka*, s. 223.

⁹⁹ M. S i t a r z, *Słownik prawa kanonicznego*, Warszawa 2004, s. 14.

¹⁰⁰ P. K a s p r z y k, *Instytucja apelacji w kanonicznym postępowaniu sądowym o nieważność małżeństwa*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 13 (2003), z. 2, s. 162-163.

¹⁰¹ KPK 1983, kan. 1628.

¹⁰² S z t y c h m i l e r, *Ochrona praw człowieka*, s. 223.

Zdolność i prawo do wniesienia apelacji w procesach karnosądowych mają zarówno oskarżony, jak i rzecznik sprawiedliwości. Co do zasady strona wnosi apelację, jeśli przegrała proces i została pokrzywdzona wyrokiem. Mogą jednak zachodzić w procesie karnosądowym takie sytuacje, kiedy osoba osądzona będzie niezadowolona także z wyroku, który orzekł sprawę w zasadzie na jej korzyść. Ustawodawca w normach własnych kanonicznego procesu sądowego przewiduje sytuację, w której oskarżony może wnieść apelację również od takiego wyroku, który zostałby wydany na podstawie przepisów o władzy dyskrecyjnej sędziego¹⁰³. Kanon 1727 § 1 stanowi: „Oskarżony może także zgłosić apelację, jeżeli wyrok tylko dlatego go uwolnił, że kara była fakultatywna, albo ponieważ sędzia posłużył się władzą, o której w kan. 1344 i 1345”. W takiej sytuacji może on uważać, że wyrok jest dla niego krzywdzący, i jeśli rzeczywiście byłby bez winy, to jedyną satysfakcją byłby dla niego wyrok uniewinniający.

Skutkiem przeprowadzanego postępowania apelacyjnego będzie albo potwierdzenie wyroku w przypadku orzeczenia prawidłowości jego wydania i jego motywów, albo jego uchylenie lub zmiana w sytuacji wykazania jego wadliwości faktycznej bądź prawnej¹⁰⁴.

4.8.3. Prośba o przywrócenie do stanu poprzedniego

Restitutio in integrum jest nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia ze względu na wnoszenie go od wyroku, który przeszedł już w stan rzeczy osądzonej, a więc jest prawomocny, ale równocześnie wyraźnie niesprawiedliwy¹⁰⁵. Przesłanki prawomocności wyroku, przy istnieniu równoczesnej jego niesprawiedliwości, zostały uregulowane w normach prawa procesowego w kan. 1645.

Sądem właściwym do dokonania przywrócenia *restitutio in integrum* w zależności od powodu niesprawiedliwości wyroku jest sędzia, który wydał zaskarżony wyrok, albo trybunał apelacyjny. Pierwszy z nich udziela przy-

¹⁰³ M i z i ń s k i, *Normy własne*, s. 162-163.

¹⁰⁴ H. S t a w n i a k, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, „Prawo Kanoniczne”, 33 (1990), nr 1-2, s. 147-149.

¹⁰⁵ W. K i w i o r, „*Restitutio in integrum*” w historii prawa kanonicznego, [w:] J. W r o c e ń s k i, B. S z e w c z u l, A. O r c z y k o w s k i (red.), „*Semel deo dedicatum non est ad usum humanos ulterius transferendum*”. *Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr hab. Julianowi Kałowskiemu MIC z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, Warszawa 2004, s. 639.

wrócenia do stanu poprzedniego, jeśli zostały ukazane fałszywe dowody niweczające rozstrzygającą część wyroku, odkryto nowe dokumenty stwierdzające nowe fakty domagające się przeciwnej decyzji lub też stwierdzono podstępne działanie jednej ze stron¹⁰⁶. Sąd apelacyjny jest właściwy w przypadku oczywistego naruszenia ustawy, która nie jest ustawą czysto proceduralną, oraz w przypadku sprzeczności wyroku z decyzją, która przeszła w stan rzeczy osądzonej¹⁰⁷.

Dla oskarżonego zasadnicze znaczenie ma skutek wniesienia takiej skargi. Wraz z tym momentem następuje bowiem zawieszenie wykonania wyroku, jeśli jego wykonanie nie zostało jeszcze rozpoczęte¹⁰⁸. Ustawodawca kodeksowy zastrzega jednak, iż gdyby istniało rzeczywiście podejrzenie, opierające się na prawdopodobnych poszlakach, że celem prośby jest odroczenie wykonania wyroku, wówczas sędzia może zarządzić jego wykonanie, przyznając jednocześnie osobie, która prosi o *restitutio in integrum*, odpowiednią kaucję, aby nie poniosła szkody na wypadek przychylenia się jednak do jej prośby¹⁰⁹.

5. UWAGI KOŃCOWE

Prawa człowieka były obecne w Kościele od jego założenia, jednakże dopiero wraz z proklamacją ich w aktach państwowych i międzynarodowych zostały one we właściwy sposób uznane w dokumentach kościelnych. Obecny zakres deklaracji tych praw w teologii Kościoła jest wynikiem wieloletniego nauczania kolejnych papieży, a także prac i dokumentów Soboru Watykańskiego II. Te ostatnie miały zasadniczy wpływ na współczesne unormowanie ochrony praw oskarżonego w Kodeksie Jana Pawła II z 1983 r.

Aktualnie obowiązujący Kodeks na pierwszym miejscu wśród praw oskarżonego wyróżnia jego prawo do obrony. W zakres tego prawa wchodzi zasadniczo wszystkie pozostałe uprawnienia, jakie ma on w procesie. Właściwe zagwarantowanie praw oskarżonego jest konieczne ze względu na dotkliwy skutek, jaki wiąże się z wymierzeniem mu lub deklarowaniem kary. Należy

¹⁰⁶ Tamże, s. 667.

¹⁰⁷ T. P a w l u k, *Z zagadnień kanonicznego postępowania karnego*, „Studia Warmińskie”, 8(1971), s. 293.

¹⁰⁸ KPK 1983, kan. 1647 § 1.

¹⁰⁹ K i w i o r, „*Restitutio in integrum*”, s. 668.

także pamiętać, że proces nie ma na celu odwetu w relacji do sprawcy za popełnione przez niego przestępstwo, ale zmierza do poprawy przestępcy. Wynika to z natury Kościoła, który w swoich działaniach powinien kierować się miłością bliźniego i sprawiedliwością, oraz z celów karania w Kościele. Z tego względu władza kościelna szczególnie powinna mieć na uwadze dobro oskarżonego i jego prawa.

W normach własnych kanonicznego procesu karnosądowego zostały zapisane regulacje szczegółowe, które są przejawem szerokiej ochrony praw oskarżonego w tym postępowaniu. Stosowanie tych norm w istotny sposób wpływa na charakter obrony jego uprawnień jako obrony aktywnej i pełnej. Przepisy te wskazują na uprawnienia oskarżonego o specyficznym charakterze, wyróżniającym proces karnosądowy spośród innych typów procesów przeprowadzanych na forum kanonicznym. Wyszczególnienie tych norm podyktowane jest koniecznością szczególnej ochrony uprawnień oskarżonego w procesie karnym, w którym istnieje możliwość wymierzenia mu lub deklarowania kary, co zawsze jest dla niego obciążeniem. Aby maksymalnie zagwarantować mu ochronę jego praw, prawodawca wskazuje na możliwość zastosowania różnych przejawów władzy dyskrecyjnej sędziego, dzięki którym może on m.in. złagodzić karę wymierzaną oskarżonemu, a nawet zastąpić ją pokutą. Ustanawia również dopuszczalność wniesienia przez oskarżonego środków odwoławczych od wyroku w jego mniemaniu niesłusznego lub też nieważnego. Wszystkie te regulacje stanowią przejaw pełnego zapewnienia ochrony praw osoby oskarżanej o popełnienie przestępstwa w społeczności kościelnej.

PROTECTION OF THE DEFENDANT'S RIGHTS
IN THE CHURCH, ESPECIALLY IN A PENAL JUDICIAL TRIAL

S u m m a r y

The primary goal of the Church as a community is leading the faithful to the fulfilment of their vocation, Therefore, the salvation of souls appears to be the supreme right of the Church (*salus animarum suprema lex*). The Church has been aware of this mission since its beginnings. The governing function, apart from the educational and sanctifying functions, plays a significant role through enactment and execution of legal norms. Generally, the judicial power of the Church is of a pastoral character due to its very nature. Settlement of disputes should proceed in the spirit of Christian love. However, because of human nature, some

disputes must be taken to court. The judicial (and penal) apparatus of the Church is founded on respect for human dignity and rights, including those of the defendant.

The need to give the defendant, who is a side in a trial, all due powers is extremely important. The current code gives priority to the defendant's right to defence, which encompasses all other rights that he or she has at a trial. Appropriate protection of the defendant's rights is necessary due to the severity of the administered or declared penalty. A fair judgment, to which the faithful always have a right, should be passed in accordance with the letter of law, but also with canonical rightness.

The norms of the canonical penal judicial trial include detailed regulations that demonstrate the considerable level of protection of the defendant's rights in this type of action. The application of these norms significantly influences the defence itself, which is full and active. In order to provide the defendant with a full protection of his rights, the legislator indicates the special rights of the defendant on trial (obligatory presence of a defence lawyer; the necessity for the defendant to accept the counsel's decision not to appeal; the defendant's right to the last word in a dispute; obligation to declare of innocence; no obligation to confess to crime and swear an oath) and the possibility to use the discretionary powers of the judge, who can mitigate the penalty measured, or even replace it with a penance. The ecclesiastical legislator makes it permissible for the defendant to appeal the sentence which they deem unjust or invalid. All these regulations demonstrate the full range of protection provided to the indicted person who belongs to the ecclesiastical community.

Translated by Tomasz Pałkowski Summarium

Słowa kluczowe: oskarżony, proces karny, ochrona praw, prawo do obrony.

Key words: defendant, penal trial, protection of rights, right to defence.